



Milan Hrubeš

Evropská unie v českém veřejném diskursu

(Re)konstrukce příběhu

Evropská unie v českém veřejném diskursu

(Re)konstrukce příběhu

Milan Hruběš

Recenzovali

doc. Mgr. Pavel Šaradín, Ph.D. (Univerzita Palackého)

prof. PhDr. Arnošt Veselý, Ph.D. (Univerzita Karlova)



**Národní
plán
obnovy**



**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**MS
MT**
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2022

Edice SLON – Studie, 145. svazek / řídí Miloš Havelka, Jiří Šafr,

Jiří Ryba a Alena Miltová

Redakce Jitka Uhrová a Alena Miltová

Grafická úprava studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2022

© Milan Hruběš, 2022

Text publikace vznikl v rámci řešení výzkumného projektu „Aktivismus v těžkých časech“ financovaného Grantovou agenturou ČR (grant č. 16-10163S).

ISBN 978-80-246-5057-9

ISBN 978-80-246-5104-0 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz



od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

Předmluva	9
Kapitola 1	
Úvod	11
Kapitola 2	
Zpět do Evropy	16
2.1 Počátky integrace a její stručný přehled	16
2.2 Utváření diskursu o Evropské unii a integraci	19
2.3 Proměny diskursu na cestě do Evropské unie	23
2.4 Občané v hlavní roli	31
2.5 Ještě není rozhodnuto?	34
Kapitola 3	
Teorie rámování a rámců	36
3.1 Koncept rámování v sociálních vědách	38
3.1.1 Rámování v oboru sociálních hnutí	40
3.1.2 Rámování v oboru veřejné politiky	41
3.2 Koncept rámování, nebo koncept rámců?	42
3.2.1 Sociální hnutí, rámce a rámování	44
3.2.2 Veřejná politika, rámce a rámování	55
3.3 Který koncept vybrat?	67
Kapitola 4	
Metafory	70
4.1 Metafory a rámování	70
4.2 Podstata metafor	74
Kapitola 5	
Metodologický rámec a data	81
5.1 (Re) konstrukce příběhu	82
5.1.1 Analýza metafor aneb konstrukce tvůrčích metafor	83

Kapitola 6	
Příběh o vstupu České republiky do Evropské unie	92
6.1 Příběh začíná	93
6.1.1 Sociální demokracie	93
6.1.2 Občanští demokraté	97
6.1.3 Komunisté	101
6.1.4 Křesťanští demokraté	104
6.1.5 Unie svobody	108
6.1.6 Ano pro Evropu	112
6.1.7 Občané proti EU	115
6.2 Proměny významu vstupu České republiky do Evropské unie v diskusích a debatách	120
6.2.1 Končí doba expertů, začíná doba politiků	122
6.2.2 Intermezzo	131
6.3 Příběh vrcholí: budeme vazaly v Evropské unii, nebo nás vstup do Evropské unie vyléčí?	136
Kapitola 7	
Příběh o České republice v Evropské unii	147
7.1 Od „nic se nezměnilo?“ přes ekonomickou recesi až po „Českou republiku na prvním místě“	151
7.1.1 „Nic se nezměnilo?“	154
7.1.2 Ekonomická recese	163
7.1.3 „Česká republika na prvním místě“	174
7.2 Kam jsme došli?	182
7.2.1 Sociální demokracie	182
7.2.2 Občanští demokraté	185
7.2.3 Komunisté	187
7.2.4 Křesťanští demokraté	189
7.2.5 ANO 2011	191
7.2.6 Starostové a TOP 09	194
7.2.7 Svoboda a přímá demokracie	196
7.2.8 Piráti	198
Kapitola 8	
Závěr a diskusní část	201
Summary	208

Seznam zdrojů	210
Seznam obrázků, tabulek a grafů	229
Seznam zkratk	230
Rejstřík věcný	231
Rejstřík jmenný	234

Předmluva

V dnešní době slyšíme o Evropské unii téměř každý den. Ať již ze sdělovacích prostředků, z rozhovorů zaslechnutých na vlakové stanici, z konverzací na sociálních sítích či z notoricky známých cedulí hlásajících „Tento projekt byl podpořen...“. Pojmu Evropská unie (EU) se nedá vyhnout. A právě toto nás vede, domnívám se, k tomu, že máme pocit, že víme, co Evropská unie je. Když se nás ale někdo zeptá, co je Evropská unie, odpověď srozumitelně i tak, abychom s výpovědní hodnotou odpovědi byli spokojeni, jen tak lehce nezformulujeme, dáme-li ji vůbec dohromady. Odpovědi typu: „Mezinárodní organizace nebo uskupení států, které mají společný cíl, sdílející rozhodování...“ sice nabízejí určitou charakteristiku, ovšem porozumění tomu, co je Evropská unie, tedy jaký je její význam, nám příliš nepřibližují. Velmi dobře je to vidět na dětech. Pokud jim nabídneme nejběžněji sdílené definice či spíše popis Evropské unie, povětšinou moc nechápou, co se tím myslí, jaký je význam EU (a zřejmě i význam toho, proč jim to říkáme). V dospívající a dospělé populaci na nějakou charakteristiku Evropské unie narazíme častěji. Většinou je to v různé obměně ta charakteristika, kterou jsme někde zaslechli nebo si ji zapamatovali ze školních lavic. Pokud ale následují další zvědavé dotazy s prosbou o upřesnění, co to znamená, že „sdílejí rozhodování“ nebo co je to „společný cíl“, dostává se většina dotázaných do úzkých. V tu chvíli se totiž pro ně samotné jimi vyřčená slova stávají bezobsažná, nebo naopak mající tolik obsahu, že není možné se rychle zorientovat, který je ten „správný“, míněno, který vystihuje to, co zrovna v tu dobu měli na mysli. A to je věc druhá, doba, prostředí a další faktory neovlivňují primárně obsah definic samotných, ale to, jak jim sami rozumíme. Význam je kontextuální.

Výše uvedené vystihuje moji motivaci pro výběr tématu a výzkumného problému: sociální a politická realita je plná obsahu, jehož význam je pro nás často neuvědomovaný, dokud nejsme nuceni jej vyjádřit a formulovat, tedy zkonstruovat, což má dalekosáhlé důsledky i pro naše jednání. Na základě porozumění nějaké situaci, události, problému totiž jednáme. Ptám-li se tedy, jaký je význam vztahu České republiky a Evropské unie, chci rovněž porozumět, proč se k Unii stavíme tak či onak a proč vůči ní jednáme tak, a ne ji-

nak. S tím se pojí i to, že je-li vyjadřování a formulování konstruováním významu, pak i tato publikace přispívá ke konstrukci významu vztahu České republiky a Evropské unie. A to je rovněž mou motivací: přispět k otevřené diskusi o vztahu České republiky a Evropské unie s cílem ukázat, že tento význam není daný, ale neustále konstruovaný diskutujícími.

Za přivedení na cestu, s nadsázkou řečeno, strastí i slastí konstruktivismu a interpretativismu vděčím Ondřejovi Císařovi. Vděčím mu nejen za objevení tohoto světa, ale i za důvěru, kterou mi opakovaně projevuje, příležitosti, které mi nabízí, a zkušenosti, které se mnou sdílí. Bez něho bych tuto knihu nikdy nenapsal. Za až sokratovský přístup, který rovněž výrazně přispěl k sepsání tohoto textu, patří dík Jiřímu Navrátilovi. Svými otázkami mě neustále nutí promýšlet již promyšlené a znovu a snad i lépe formulovat již jednou formulované. Svůj nesmazatelný podíl na knize má i Radek Sumec Nedopil, jemuž děkuji za dlouhé hodiny často velmi živých diskusí nejen k Evropské unii. Tyto diskuse mi pomohly pochopit různé postoje k evropské integraci. Velký dík patří Páje Kubálkové, která mi pomohla nashromáždit všechny přepisy diskusí a debat, se kterými jsem v textu pracoval. Děkuji i Janu Prouzovi za jeho podporu, kterou mi vyjadřuje mnoha různými způsoby.

Rád bych poděkoval i za to, že jsem měl možnost účastnit se letní a zimní metodologické školy ECPR a zahraničního studijního pobytu ve Velké Británii v rámci programu Erasmus. Obě tyto zkušenosti se výrazně podepsaly na vzniku této knihy a téměř všem, co k ní vedlo.

V neposlední řadě bych chtěl poděkovat mé mámě Táně, tátovi Milanovi, sestře Juditě a její rodině za neustálou podporu. Za mnoha různými způsoby vyjádřenou podporu, mnou ne vždy zcela uvědomovanou a reflektovanou, děkuji těm nejbližším, Lindě, Vilmě a Medě. Bez nich by vše mělo úplně jiný význam.

Věnováno dědovi Jiřímu Hrubešovi,
kterého by tato kniha, věřím, potěšila.

Kapitola 1

Úvod

Jedno z hlavních hesel listopadu 1989 znělo „Zpět do Evropy“. Mínil se tím návrat do civilizovaného světa. Pryč od chudoby, marasmu, nesvobody reálného socialismu, co nejdál od gravitačního pole východní velmoci, která s oblibou udržovala disciplínu ve svém okolí pomocí tanků. Slovo Evropa reprezentovalo prosperitu, demokracii, svobodu v nejširším slova smyslu. Všem bylo jasné, že Evropa je přesně to, co po všech stránkách chceme. Nyní, po šestadvaceti letech to už zdaleka tak jasné není. V Evropě už nějakou dobu jsme a jako by se nám v ní nelíbilo. Většina Čechů nadává na Brusel. (Honzejek 13. 11. 2015)

Ve svém komentáři se Petr Honzejek pozastavuje nad tím, jakým způsobem se proměnilo vnímání Evropy za posledních téměř 27 let. Zatímco v době sametové revoluce a krátce po ní převládalo téměř celonárodní nadšení z toho, že se vydáme zpět do (západní) Evropy, tedy do prostoru hodnot a způsobů, které nám jsou vlastní, osmnáct let po vstupu České republiky (ČR) do Evropské unie (EU) převládají z členství ČR v EU smíšené pocity. Tyto pocity jsou identifikovatelné napříč celou společností včetně politické reprezentace a řady dalších aktérů, kteří se podílejí na formování veřejného diskursu o Evropské unii. To, co leží na pozadí těchto a podobných komentářů, je údiv nad současnou situací a otázka, která pátrá po tom, co se změnilo a jak je možné, že k takovýmto změnám došlo.

Honzejek ve svém komentáři popisuje význam Evropy tak, jak byl sdílen ve většinovém diskursu na přelomu roku 1989 a 1990 včetně několika následujících let. Když se však dostává do současnosti, už pouze konstatuje, že se nám v dnešní Evropské unii nelíbí a že ji prostřednictvím nadávání na Brusel v podstatě odmítáme. Nezmiňuje tedy to, jak se vztah k Evropské unii proměnil a jaký význam má Unie v současnosti pro různé skupiny, ať již politiků či občanů. Znalost různých významů, kterých Evropská unie nabývá, však není odpovědí na implicitní otázky, které jsou přítomny ve zmíněném komentáři a mnoha dalších jemu podobných. Jsou pouze částí odpovědi, jejíž podstata leží v pochopení různých významů České republiky a Evropské unie, které byly konstruovány v souvislosti se vstupem naší země do Unie.

V této době, přesněji řečeno v době před samotným rozhodnutím občanů v referendu o přistoupení České republiky do Evropské unie (červen 2003), vytvářeli především politici, kteří se ať již přímo či nepřímo na vyjednávání o vstupu podíleli, určitý obraz Evropské unie, jehož součástí byly i scénáře toho, co se stane, když do Unie vstoupíme, případně nevstoupíme. Do tohoto procesu se zapojili nejen politici, ale i další aktéři z řad občanské společnosti. To znamená, že daní aktéři konstruovali různé významy Evropské unie a především významy vstupu České republiky do Unie. Právě to, jakých významů vstup před konáním referenda nabýval, je klíčem k pochopení současných debat a diskusí o Evropské unii. Především jsou ale tyto významy předpokladem pochopení vztahu České republiky směrem k Evropské unii. Toto pochopení stojí také na začátku případné snahy o kritické přehodnocení a rekonstrukci stávajících významů spojených s Českou republikou a jejím členstvím v Evropské unii.

Kniha má dva cíle. Prvním cílem je vrátit se zpět do doby před referendem o vstupu České republiky do Evropské unie a analyzovat, jaké různé významy politické strany a další aktéři z řad občanské společnosti přisuzovali tomuto kroku, který byl považován za jeden z nejdůležitějších v novodobé historii České republiky. Druhým cílem je zjistit, jak se tyto významy proměnily za dobu členství v Evropské unii a jakým způsobem současné významy korespondují s významy Evropské unie z doby před vstupem. Hlavní výzkumné otázky tedy zní: Jakým způsobem rámovala politická reprezentace a vybrané organizace občanské společnosti vstup České republiky do Evropské unie? Jak se proměnil význam Evropské unie a vztahu ČR a EU za dobu členství České republiky v Evropské unii? Důraz je přitom kladen primárně na první výzkumnou otázku, neboť právě v době před referendem o vstupu se formuje diskurs o Evropské unii. V případě druhé výzkumné otázky významy Evropské unie a vztahu České republiky a Unie vycházejí či navazují na již etablovaný diskurs (byť dochází k určitým proměnám). Jinými slovy, zatímco první otázka se ptá na to, jak příběh o České republice a Evropské unii začíná, druhá otázka se ptá, kam příběh dospěl v současnosti. Otázky tedy nejsou zcela rovnocenné, protože první otázka předpokládá seznámení se s aktéry, prostředím, situací apod. Zodpovězení druhé otázky toto již nevyžaduje, respektive nikoliv tak jako v případě začátku vyprávění příběhu o České republice a Evropské unii.

Na téma Česká republika a Evropská unie bylo napsáno značné množství publikací. Jak se objevují nová témata, například krize eurozóny, migrační krize apod., vznikají i nové publikace, které se daným tématům věnují. Publikací o Evropské unii a České republice tak bude neustále přibývat, neboť budeme neustále požadovat analýzy, zamyšlení, predikce apod. k tomu,

co Českou republiku v Evropské unii potkalo, co nás aktuálně provází a co nás možná potká v budoucnosti s tím, jak by například Česká republika měla v Evropské unii vystupovat. Setkáváme se tedy jak s texty empirickými, tak hodnotově orientovanými, které obhajují určitý pohled na vztah České republiky a Evropské unie. Výše uvedené platí i pro tento text. Patří tedy do skupiny, či přesněji řečeno, do dlouhé řady publikací o České republice a Evropské unii. Přesto jej lze zařadit konkrétněji, podobně jako další texty o ČR a EU. Jedná se o empirickou studii, která, jak již bylo uvedeno, je zaměřena na analýzu významu vztahu České republiky a Evropské unie v době před vstupem do Unie a proměny tohoto vztahu. Tematicky tak spadá do okruhu publikací, které se zabývaly vstupem do EU, vývojem a aktuálním vztahem České republiky k Evropské unii. To je však stále velmi obecné vymezení. To, co propojuje tato témata, je otázka významu zmíněného vztahu, který však tematicky najdeme nejčastěji vyjádřený v publikacích zaměřujících se na veřejné mínění, komunikaci, evropeizaci, ať již v podobě empirických studií či různých hodnotově orientovaných komentářů, doporučení apod. V rámci takto charakterizovaného okruhu publikací najdeme publikace, které propojují výše zmíněné, přičemž zdůrazňují téma vstupu České republiky do Evropské unie a komplexně jej zpracovávají. Jako příklad uveďme publikaci Marka a Bauna (2011), která se rovněž věnuje otázce, jak občané vnímali vstup České republiky do Evropské unie, nesoustředí se však výhradně na tuto otázku a upřednostňuje již zmíněný komplexní pohled.

Řada publikací se specializovala přímo na vliv integrace na politické strany, tedy na proces evropeizace politických stran, viz například Hloušek a Pšeja (2008), Baun et al. (2006), Mansfeldová et al. (2005) nebo Kopecký a Učeň (2003). Nemalé množství odborných textů se věnovalo i přímo debatě o Evropské unii v době integrace, ať již v rámci politické sféry nebo v rámci veřejné debaty (včetně veřejného mínění), viz například Illner et al. (2006), Vajdová (2003), Brokl a Mansfeldová (1998), Mansfeldová (1996), či přímo ve vztahu k referendu o vstupu ČR do EU, viz například Perottino (2005), Vilímek (2005), Balík (2004), Hanley (2004b) a Bugge (2003). Posledně jmenovaný okruh literatury se v největší míře zabýval tím, jakým způsobem různí aktéři tematizovali integraci České republiky do Evropské unie, a také tím, jaké postoje k Unii jednotlivé politické strany zastávaly a jak je obhajovaly. Jednotlivé strany tak byly označovány jako eurooptimistické, euroskeptické, eurorealistické apod.

I po roce 2004, tedy po vstupu ČR do EU, se autoři a autorky odborných publikací věnovali podobným tématům a uplatňovali podobné přístupy jako v době před rokem 2004. Například Kubáček (2009) se zaměřil na pokračující proces evropeizace politických stran, postojům vybraných politiků

k Evropské unii se věnovali Gregor a Macková (2015) a postoje českých elit k Evropské unii analyzovaly Mansfeldová se Špicarovou Staškovou (2010). V jiné publikaci se Mansfeldová a Guasti (2012) věnovaly politické reprezentaci a českým médiím, čímž propojily koncept evropeizace s polarizací a politizací evropského integračního diskursu v České republice. Řada textů se explicitně věnovala veřejnému mínění o členství České republiky v Evropské unii a jeho proměnám, například Kunštát (2009) či Lyons (2007). Ojedinelou skupinu příspěvků tvořily texty, které se zaměřovaly na význam Evropské unie ve zcela specifickém rámci, například právním, viz Večeřa a Machalová (2010).

Výše uvedené publikace mají ve většině případů jedno společné. Ať už je vztah České republiky a Evropské unie (formulován skrze politické elity, politické strany, občanskou společnost či veřejné mínění) analyzován z různých perspektiv, důvody pro vstup, či proti vstupu nebo akceptaci či odmítání evropské integrace jsou povětšinou spatřovány například v omezení suverenity, ekonomické prosperitě či znevýhodnění nebo zvýhodnění určitých skupin obyvatelstva (např. znevýhodnění zemědělců) apod. Jinými slovy řečeno, vztah České republiky a Evropské unie definují tematicky a význam tohoto vztahu redukuje právě na některé z výše uvedených témat.

Ačkoliv tyto práce přináší cenná poznání, nenabízejí odpověď na otázku, co pro zmíněné aktéry, kteří informovali a přesvědčovali obyvatele o svých pohledech na integraci, vstup České republiky do Evropské unie znamenal¹. Říkají nám, s jakými tématy byl a je vztah ČR a EU spojován. Avšak právě význam vstupu do Unie je, jak již bylo uvedeno, klíčový pro pochopení vztahu ČR a EU, stejně jako pro jednání, které z daného významu vyplývá (viz Schön a Rein 1994).

To, co se značnou mírou zjednodušení přirovnávám k tematizaci a prezentaci postojů a jejich obhajobě, je stejně jako rekonstrukce významů, které nám umožňují pochopit danou situaci, jednání či problém, nazýváno rámování. Velmi zjednodušeně a obecně lze rámování definovat jako koncept, který se zabývá tvorbou či konstrukcí významu a jeho komunikací. Jak je patrné, koncept rámování označuje různé aktivity, které se týkají konstrukce významu. Z toho vyplývá, že jako výsledek rámování můžeme označit debátování o Evropské unii v rovině ekonomických témat, stejně jako vyprávění o vstupu České republiky do Unie, ve kterém je vstup pojmán jako lék, který dokáže vyléčit současné problémy naší země a navíc přinést celkové zlepšení ve všech možných oblastech. To znamená, že je třeba specifikovat, který z mnoha konceptů rámování používáme, tedy co opravdu o daném problému

1 Přičemž je jasné, že odpověď ve smyslu ekonomické prosperity je značně redukována.

či jevu z hlediska jeho významu chceme říci. V odborné literatuře, která se zabývá rámováním ve vztahu k politice, jsou využívány dva koncepty rámování. Jeden pochází z oblasti výzkumu sociálních hnutí (viz Snow et al. 1986; Snow a Benford 1988, 1992; Benford 1997; Benford a Snow 2000) a druhý z oblasti výzkumu veřejné politiky (viz Rein a Schön 1993, 1996; Schön a Rein 1994). Oba tyto koncepty však shodně tvrdí, že vycházejí ze stejných základů, což se ovšem neprokazuje v analýzách, které jsou na základě těchto konceptů prováděny. Diskuse toho, jaký koncept zvolit a proč, je tedy druhým cílem této práce. Tento cíl má rovněž ambici přispět do debaty, která se zabývá konceptualizací rámování a jeho využitím v sociálních vědách (viz van Hulst a Yanow 2014; Dewulf et al. 2009; Fisher 1997). Naplnění tohoto cíle, byť není explicitně uveden výše v textu, je rovněž nezbytným krokem k tomu, abych dokázal odpovědět na základní výzkumné otázky nastíněné výše v textu. Tedy na to, jakým způsobem rámovali různí aktéři vstup České republiky do Evropské unie.

Kapitola 2

Zpět do Evropy

Heslo „Zpátky do Evropy“ bylo jedním z ústředních hesel sametové revoluce. Významově se vztahovalo nejen k návratu k západním hodnotám a pojetí demokracie s odkazem na meziválečnou československou demokracii, ale i ke směřování Československa do evropských struktur včetně tehdejších Evropských společenství, později přejmenovaných na Evropskou unii. Myšlenka tohoto hesla začala být konkrétně naplňována záhy po převratu spolu s rozsáhlými změnami politického a hospodářského systému.

Součástí těchto změn byla i reformulace zahraniční politiky. Prioritou číslo jedna se stala integrace do Evropských společenství (ES)/Evropské unie. Orientace na integraci však nebyla pouze tématem zahraniční politiky, neboť výše zmíněné heslo „Zpátky do Evropy“ bylo synonymem i pro modernizaci, demokratizaci a reformu hospodářství v rámci Československa. Návrat do Evropy byl tedy domácím politickým tématem nejvyšší priority, ke kterému se obracela většina tehdejších hlavních politických stran a hnutí (Hanley 2004b, 692).

2.1 Počátky integrace a její stručný přehled

Jak již bylo řečeno, první kroky k integraci do Evropských společenství/Evropské unie² byly učiněny záhy po sametové revoluci. Již v prosinci roku 1989 byla zahájena jednání o obchodní spolupráci a budoucí spolupráci v dalších oblastech, která se v krátké době podařilo úspěšně zakončit v podobě bilaterálních smluv. Reálný dopad těchto smluv nebyl nikterak zásadní, a tak lze významnější krok směřující k integraci spatřovat až v úmyslu Evropské komise rozšířit program PHARE³ o Československo a další země střední a vý-

2 Název Evropská unie se oficiálně používá až od podpisu Smlouvy o Evropské unii (podepsána roku 1992, platná od začátku roku 1993). Do roku 1993 se používal název Evropská společenství. Dále v textu tedy rozlišuji mezi názvem Evropská společenství (integrace do roku 1993) a názvem Evropská unie (po roce 1993).

3 PHARE (Poland and Hungary: Aid for Restructuring Economies) byl jedním z programů předvstupní pomoci zemím, které usilovaly o vstup do EU. Původně se zaměřoval pouze na Polsko a Maďarsko, později byla jeho působnost rozšířena i na další státy.

Obrázek 1: Zpět do Evropy



Zdroj: sbírka Muzea hlavního města Prahy, autor neznámý (Občanské fórum, 12/1989)

chodní Evropy. Kromě výrazné finanční a technické pomoci, kterou tento program poskytoval, spočíval význam jeho rozšíření o další země v tom, že vytvářel určitý rámec spolupráce mezi zeměmi střední a východní Evropy a Evropskými společenstvími (Marek a Baun 2011, 11). Za opravdu zásadní události v integračním úsilí Československa a později České republiky lze označit dohodu o přidružení a odevzdání žádosti o vstup České republiky do Evropské unie.

Dohoda o přidružení⁴ (či tak zvaná Asociační dohoda) byla podepsána na konci roku 1991 a vztahovala se na Českou a Slovenskou Federativní Republiku. Jelikož tato dohoda podléhala ratifikaci všech členských zemí ES,

4 Celým názvem: Evropská dohoda zakládající přidružení mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou na jedné straně a Evropskými společenstvími a jejich členskými státy na straně druhé.

Evropským parlamentem i parlamentem ČSFR, jednalo se o dlouhodobější proces. Ten byl však ke konci roku 1992 přerušen v důsledku plánovaného rozdělení Československa, tudíž Asociační dohoda nevstoupila nikdy v platnost. Místo toho Česká republika zahájila hned po rozdělení Československa vyjednávání o nové Asociační dohodě⁵, která byla podepsána 4. října 1993. Následně byla smlouva ratifikována a vstoupila v platnost na začátku února roku 1995⁶. Asociační dohoda zavazovala Českou republiku a Evropská společenství k úzké kulturní, finanční a hospodářské spolupráci. Především však zavazovala obě strany k rozvíjení a prohlubování politického dialogu a k postupnému vytvoření zóny volného obchodu (do 1. 1. 2002). V rámci Asociační dohody se Česká republika rovněž zavázala k tomu, že bude svůj právní řád postupně sblížovat s právním řádem Evropské unie (tzv. *acquis communautaire*).

Žádost České republiky o vstup do Evropské unie byla oficiálně podána ke konci ledna roku 1996 tehdejším premiérem ČR Václavem Klausem na jednání v Římě. Ke konci dubna téhož roku obdržela Česká republika dotazník Evropské komise, který následně vyplnila a vrátila zpět k vyhodnocení. Na základě tohoto dotazníku vypracovala Evropská komise posudek, který hodnotil připravenost dané země ke vstupu do Evropské unie v určitém časovém horizontu. Ten byl stanovený na základě strategie rozšíření, kterou Evropská unie přijala v roce 1997 pod názvem Agenda 2000. Posudek pro Českou republiku vyzníval převážně pozitivně. Ještě na konci roku 1997 tak Evropská rada oficiálně pozvala Českou republiku a další země střední a východní Evropy ke vstupu do Evropské unie. Následujícího roku začala přistupová jednání, která otevřela několikaletý proces předvstupních vyjednávání všech kapitol, do nichž byla harmonizace české legislativy s unijní rozdělena. Tento proces byl završen společným zasedáním Evropské unie a úspěšných kandidátských zemí včetně České republiky v Kodani v prosinci roku 2002, v důsledku čehož následně Evropská rada rozhodla o přijetí České republiky a dalších kandidátských zemí do Evropské unie k 1. květnu 2004.

Samotnému vstupu předcházely ještě dvě události. Tou první bylo vypracování a schválení konečné verze Smlouvy o přistoupení. Smlouva byla podepsána v polovině dubna roku 2003 v Aténách s tím, že v platnost vstoupí 1. 1. 2004. Druhou událostí, která předcházela samotnému rozšíření Evropské unie, byla ratifikace Smlouvy o přistoupení všemi stávajícími členy Unie i nově přistupujícími státy. Stávající členské země zvolily ratifikaci národ-

5 Celým názvem: Evropská dohoda zakládající přidružení mezi Českou republikou na jedné straně a Evropskými společenstvími a jejich členskými státy na straně druhé.

6 Ve Sbírce zákonů byla vyhlášena pod číslem 7/1995 Sb.

ními parlamenty, nově přistupující země až na jednu výjimku⁷ smlouvu potvrdily v referendech konaných během roku 2003. V České republice referendum proběhlo ve dnech 13. až 14. června 2003, přičemž pro vstup do Evropské unie se vyslovilo 77,33 % hlasujících, proti vstupu 22,67 % při celkové účasti 55,21 % oprávněných voličů.

2.2 Utváření diskursu o Evropské unii a integraci

Vraťme se však zpět na začátek devadesátých let 20. století, kdy se postupně začal rozvíjet diskurs o Evropě a integraci do Evropských společenství. Idea návratu „zpět do Evropy“ původně vycházela z konstrukce, že Evropa je domovem, kam se Československo po dlouhé době vrací, a přidružování a samotný vstup do Evropských společenství je proces, kterým se adaptujeme na prostředí, jehož jsme kdysi bývali součástí, ale které se za dlouhou dobu naší nepřítomnosti výrazně proměnilo. Jak tehdejší politická reprezentace, tak českoslovenští/čeští občané se jednoznačně identifikovali se Západem (západní Evropou), případně s regionem střední Evropy. Střední Evropa však již nebyla vnímána jako most mezi Východem a Západem, jak tomu zčásti bylo v meziválečném Československu, či jako prostor, kde se potkává Východ se Západem, ale jako pevná součást Západu (Holubec 2015, 246; Brodský 2003, 9–10).

Zprvu převažující orientace na ideál Evropy byla do jisté míry dána i tím, že samotný proces integrace byl zpočátku velmi nejasný. První kroky ve sbližování naší země a Evropských společenství nebyly z hlediska reálného dopadu na aktuální dění ani z hlediska konkrétních příslibů ohledně budoucnosti integrace postkomunistických států střední a východní Evropy nikterak uspokojujivé. Bylo zjevné, že Evropská společenství ještě nebyla schopna na tak zásadní změnu, kterou pád železné opony byl, zareagovat. To se projevovalo i v českém diskursu, kde myšlenka návratu „zpět do Evropy“ neodpovídala žádné konkrétní představě, která by se vztahovala k tehdejší době. Zdrojem diskursu o ES v této době byly převážně zmíněné odkazy do minulosti. Nebylo tudíž zcela jasné, co návrat do Evropy pro Československo po roce 1989 znamená, a především do jaké Evropy se bude vracet (Perottino 2005, 23). I tak ale vládl všudypřítomný konsenzus ohledně návratu do Evropy, který se měl uskutečnit skrze integraci České republiky do Evropské unie, ať již to pro každého znamenalo něco jiného. To bylo patrné i ze shody, která mezi tehdejšími vrcholnými politiky panovala, což lze ilustrovat na příkladu Václava

7 Touto výjimkou byl Kypr.

Havla, prvního prezidenta České republiky a prvního ministerského předsedy vlády České republiky Václava Klause (Holubec 2015, 238). Oba patřili mezi významné tvůrce polistopadového diskursu nejen o evropské integraci a mezi nejvlivnější české politiky 90. let 20. století. Jak Havel, tak Klaus podporovali vstup do Evropské unie a teprve později, když se diskurs v důsledku vyjasňující se podoby a podmínek vstupu posunul směrem od ideje Evropy k Evropské unii, se jejich představy o podobě a významu Evropské unie začaly lišit.

Ačkoliv shoda na integraci České republiky do Evropské unie panovala po celou dobu přístupového procesu, politický diskurs o Evropské unii se z původní téměř homogenní podoby postupem času rozvinul a diversifikoval. Objevily se pochybnosti o tom, zdali integrace přinese pouze pozitivita, zdali vůbec pozitivita převáží nad negativy, k čemuž se přidaly i názory, které atakovaly samotnou myšlenku integrace do EU. Tato proměna diskursu souvisela s dynamickým a podstatným vývojem evropské integrace. Klíčovou událostí se stalo přijetí Smlouvy o Evropské unii, která byla podepsána v Maastrichtu roku 1992. Tato smlouva stanovila rámec pro další rozvoj, podobu a rozsah evropské integrace. Směřování integrace, které bylo nastaveno v Maastrichtu, se tak stalo základem pro pozdější debaty a polemiky nad tím, zda se takto definovaná Evropská unie shoduje s našimi představami o společenství evropských států, jehož členem se měla Česká republika stát. Nešlo tedy o to, že by byla zpochybňována obecná myšlenka evropské integrace, ale o to, že se předmětem debaty stala tehdejší institucionální podoba Evropské unie. Naplno se tak začal projevovat rozpor mezi pojmem Evropa (z hesla „Zpět do Evropy“) a Evropská unie. Zatímco pojem Evropa se vztahoval k určitému ideálu toho, co Evropa představuje a může představovat, pojem Evropská unie byl navázán na zcela konkrétní obsah, tedy na tehdejší podobu Evropské unie (Bugge 2003, 180).

Toto byl zásadní problém. Otázka, zda stávající podoba evropské integrace představuje onen ideál Evropy, a případně, jaká jiná alternativa k Evropské unii by tento ideál naplnila, nebyla po sametové revoluci vůbec otevřena, natož veřejně diskutována. Záhy po sametové revoluci byl stanoven cíl vstoupit do Evropských společenství a až později se teprve začalo diskutovat o konkrétních důvodech, proč by se tak mělo stát (Telička a Barták 2003, 9, cit. podle Marek a Baun 2011, 10). Od samého začátku tak nebyla uvažována jiná varianta než ta, která počítala s integrací České republiky do evropských struktur, což se později ukázalo jako jeden z prvků, který český diskurs limitoval.

Kromě podstatných změn na úrovni evropské integrace byl důležitým faktorem, který ovlivňoval český diskurs, vývoj na domácí politické scéně. Zásadní vliv měli především politické strany, hnutí a jejich představitelé. To

bylo dáno tím, že politické strany a hnutí, které vznikly po sametové revoluci, měly své kořeny převážně v tehdejší⁸ parlamentu či na něj byly úzce navázány. Vzhledem k tomu, že nebyly ukotveny v (občanské) společnosti, ale v již zmíněném prostředí institucionální politiky, se veškerá debata odehrávala ve směru od politických elit k občanům, nikoliv naopak. To politikům poskytl možnost se významně podílet na formování veřejného diskursu nejdříve v Československu, později v samostatné České republice (Grzymała-Busse a Innes 2003, 66). Jinými slovy řečeno, představy o společné Evropě i počínající integraci se nevytvářely na úrovni (občanské) společnosti, ale na úrovni institucionální politiky, přičemž alternativní diskurs o evropské integraci a integračním procesu byl z hlediska svého významu marginalizovaný. Občané tak byli převážně odkázáni na dominantní diskurs politické reprezentace a její způsob rámování vstupu České republiky do Evropské unie.

V rámci zmíněného dominantního politického diskursu začátku 90. let 20. století, který byl reprezentován především vládními politickými stranami, panoval téměř jednotný názor vyjadřující kladný postoj k členství Československa v Evropských společenstvích. Vládní koalice vzešlá z parlamentních voleb v roce 1992 ve složení Občanská demokratická strana (ODS), Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL) a Občanská demokratická aliance (ODA) zcela jasně a otevřeně podporovala vstup ČSFR do ES (Baun et al. 2006, 256). Spolu s těmito stranami se k této myšlence hlásily i některé další, tehdy ještě méně významné strany, například Česká strana sociálně demokratická (ČSSD). I když se zmíněné strany vyslovily jednoznačně ve prospěch integrace, jednalo se převážně o deklaratorní a obecná prohlášení, která podporovala myšlenku začlenit se do (západní) Evropy (Hloušek a Pšeja 2008, 303). Obsáhlejší a podrobnější diskuse se rozvinula až později. Svůj podíl na tom kromě již zmíněného vývoje ve vztahu České republiky a Evropské unie měly i strany, které se začaly proti evropské integraci vymezovat negativně. Vedle proevropsky orientovaného diskursu se tak záhy rozvinul i diskurs, který byl k evropské integraci daleko kritičtější a v některých případech antievropský.

Výrazně antievropský diskurs vedlo především Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa (SPR-RSČ), které se již v úvodu svého veřejného působení zařadilo mezi antisystémové, pravicově extremistické strany. Jeho předseda Miroslav Sládek označil Evropskou unii jako další Radu vzájemné hospodářské pomoci a jako mocenský nástroj zejména Německa, které se skrze ni snaží ovládnout kandidátské země. Spolu s tím

8 Míněno v první polovině 90. let 20. století, přičemž Občanské fórum lze považovat za výjimku z tohoto tvrzení.

obviňoval politiky propagující myšlenku evropské integrace z toho, že občanům České republiky podávají lživé informace a záměrně jim zakrývají pravou podstatu Evropské unie (Havlík 2006, 77–78). O poznání méně radikální, avšak stále převážně odmítavý postoj k Evropské unii deklarovala i Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM). Postoj KSČM k evropské integraci odráží zmíněný rozpor mezi obecnou myšlenkou sjednocené Evropy a její institucionální podobou. KSČM obecnou myšlenku evropské integrace podporovala, ale její konkrétní institucionální podobu, která byla dána především Maastrichtskou smlouvou, odmítala. Důvodů odmítnutí bylo více, KSČM Evropskou unii viděla na jedné straně jako nástroj, skrze který nadnárodní kapitál ovládá jednotlivé evropské veřejné politiky, na straně druhé jako nástroj, kterým Německo prosazuje své zájmy (Kopecký a Učeň 2003, 169; Illner et al. 2006, 173). Ambivalentní postoj k evropské integraci provázal KSČM po celou dobu přístupových jednání. Strana oficiálně odmítala vstup České republiky do Evropské unie, neboť nesouhlasila s podmínkami, které byly v předstupních rozhovorech domluveny. Přesto se uvnitř strany nacházelo několik členů⁹, kteří oficiální stanovisko strany nesdíleli a veřejně se proti němu několikrát vymezili (Havlík 2006, 74).

I když si na začátku 90. let 20. století antievropský diskurs našel své příznivce, zůstal spíše okrajovou záležitostí. Vedle dominantního diskursu o Evropské unii se minimálně zpočátku příliš neprosadil, a to i navzdory tomu, že jak KSČM, tak i SPR-RSČ byly v této době zastoupeny v parlamentu¹⁰. V rámci politického systému však obě strany stály na jeho okraji, přičemž je ostatní strany nepovažovaly za akceptovatelné a relevantní partnery. Jakékoliv jejich snahy zasáhnout do „oficiálního“ diskursu o evropské integraci byly okamžitě marginalizovány (Vajdová 2003, 9; Handl 2004) a jejich dopad na diskurs o ES/EU byl minimalizován. To bylo patrné i z průzkumů veřejného mínění, které se vztahovaly k tématu ES/EU.

První průzkumy veřejného mínění¹¹, které zjišťovaly, zda si občané myslí, že by Česká republika měla vstoupit do Evropské unie, byly provedeny v roce 1993. Tehdy bylo 66 % občanů¹² přesvědčeno o tom, že by Česká repub-

⁹ Například Miloslav Ransdorf, Jiří Dolejš a Zuzka Bebarová-Rujbrová.

¹⁰ SPR-RSČ byla od roku 1992 zastoupena jak ve Federálním shromáždění (FS), tak i v České národní radě (ČNR). Po rozdělení Československa byla zastoupena v Poslanecké sněmovně ČR (PSP ČR) až do předčasných voleb, které se konaly roku 1998. KSČM byla po roce 1989 rovněž zastoupena v obou institucích, nejdříve v rámci zastřešující Komunistické strany Československa ve FS i v ČNR, později po rozdělení Československa jako samostatný subjekt v PSP ČR, kde byla zastoupena až do podzimu roku 2021.

¹¹ Data, s kterými pracuji v této části textu, jsou převzata z Mišovič (2006) a pocházejí z výzkumů na téma EU, jichž spoluautorem Mišovič byl. Uvedené průzkumy veřejného mínění prováděl Institut veřejného mínění (IVVM), později přejmenovaný na Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM).

¹² Daný údaj odráží podporu vstupu u celé populace, tj. včetně těch, kteří deklarovali, že nejsou zcela rozhodnuti, jaký postoj k EU zaujmout. Podpora vstupu do EU u rozhodnuté části populace tvořila dokonce

lika do Evropské unie měla vstoupit, přičemž proti vstupu se vyslovilo 12 %. Podpora dvou třetin obyvatel odrážela konsenzus o návratu zpět do Evropy, který v této době panoval i mezi vrcholnými politiky. Změny v podpoře přišly až potom, co Česká republika podala oficiální přihlášku. Podpora vstupu do EU se tehdy (v roce 1996) propadla na 42 %. Zároveň s tím se téměř zdvojnásobilo množství těch, kteří vstup do EU odmítali (24 %) a výrazně se zvýšil i počet občanů, kteří neuměli danou otázku posoudit (37 % oproti 22 % v roce 1993). Za možnou příčinu se označovala skutečnost, že dříve hypotetická možnost stát se členem Evropské unie se změnila na zcela reálnou, z čehož ovšem plynulo i to, že Česká republika bude muset projít vstupním procesem, což si vyžádá zcela konkrétní kroky (Mišovič 2006, 221–222). Právě z nich plynuly obavy, neboť nebylo zcela jasné, o jaké kroky se bude jednat a do jaké míry budou pro Českou republiku výhodné, či nevýhodné.

Právě druhá polovina 90. let 20. století se ukázala jako přelomová z hlediska změn v diskursu o Evropské unii. Objevil se aktér, který nestál na okraji politického spektra a jehož příspěvky do diskuse tento diskurs výrazněji ovlivnily. Členství České republiky v Evropské unii získalo více významů a začalo na něj být pohlíženo z několika různých perspektiv, a to i přesto, že stále převládala výrazná podpora integrace.

2.3 Proměny diskursu na cestě do Evropské unie

První významnější změny v diskursu o Evropské unii a chystaném vstupu České republiky do EU jsou spjaté s polovinou 90. let 20. století. Česká republika podala roku 1996 oficiální přihlášku do Evropské unie a rok na to dostala posudek, který hodnotil její připravenost ke vstupu. Otevřela se tak řada témat a oblastí, které se vstupu bezprostředně týkaly, což se projevilo i v rozmanitosti diskursu o EU. Krom toho vyvrcholila roku 1997 vládní krize, nastoupila úřednická vláda a chystaly se parlamentní volby, které se měly konat v následujícím roce. Proměnil se i stranický systém. Z ODS odešla část členů, kteří vzápětí založili novou politickou stranu – Unii svobody. Mezitím ODS prošla změnami, které se záhy projeví v jejím oficiálním postoji vůči Evropské unii. Všechny tyto události výrazně zasáhly do podoby diskursu o EU.

ODS patřila v 90. letech 20. století mezi strany, které byly spjaté s výraznými osobnostmi. V případě ODS byl touto osobností Václav Klaus, který od sametové revoluce zastával významné ústavní funkce a který patří mezi nej-

85 % (Mišovič 2006, 223).